כיתה י' | תנ"ך | שיעור 2 מתוך 11 | 45 דק' | בראשית ב, ח – ג, כד

ממלכתי: סיפורי בראשית (פרקים א-יא ותולדות האבות) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי והשוואה לספרות המזרח הקדום); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

גן עדן והחטא: "ויפקחו עיני שניהם"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יעקבו אחר שלבי הפיתוי והחטא (ג, א-ז) ויזהו את השינויים שהנחש והאישה מכניסים בציווי (ב, טז-יז מול ג, א-ה)
- התלמידים ינתחו את שיחת ה' עם האדם (ג, ט-יג): השאלה "אַיֶּכָּה", הטלת האחריות על אחר, והעונשים כהסבר למציאות
- התלמידים יכירו את פירוש הרמב"ן ל"עֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע" כעץ של בחירה ורצון, וידונו באחריות אישית

❓ השאלה הגדולה של השיעור

מה "נפקח" לאדם כשאכל מעץ הדעת: הוא הפסיד משהו, הרוויח משהו, או גם וגם?

הנחש מבטיח "וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם" (ג, ה), ואכן "וַתִּפָּקַחְנָה, עֵינֵי שְׁנֵיהֶם" (ג, ז); אבל מה שהם רואים הוא "כִּי עֵירֻמִּם הֵם".

🧪 פתיחה

שאלה לכתיבה אישית קצרה (2 דקות, בלי לשתף בשמות): "מתי הרגשתם שהבנתם משהו שלא יכולתם 'לא לדעת' אחר כך?" כמה מתנדבים משתפים בכלליות. המורה: היום נקרא את הסיפור הראשון בתורה על ידיעה שאין ממנה דרך חזרה.

📖 הסבר למורה

הציווי: "מִכֹּל עֵץ־הַגָּן, אָכֹל תֹּאכֵל" (ב, טז), ורק מעץ הדעת "לֹא תֹאכַל, מִמֶּנּוּ" (ב, יז). **הנחש** מנסח את הציווי כאיסור כללי: "לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן" (ג, א). **האישה** מתקנת אותו, אבל מוסיפה: "וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ" (ג, ג), תוספת שאינה בציווי. הנחש מכחיש: "לֹא־מוֹת, תְּמֻתוּן" (ג, ד).

רגע ההחלטה בנוי משלושה מבטים: העץ "טוֹב" למאכל, "תַּאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם", "וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל" (ג, ו); ואחריו רצף פעלים מהיר: "וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ, וַתֹּאכַל". אחרי החטא: בושה, הסתתרות, ושאלת ה' "אַיֶּכָּה" (ג, ט), שאינה שאלה על מקום אלא הזמנה לשיחה. האדם מאשים את האישה ("הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי", ג, יב), האישה מאשימה את הנחש (ג, יג).

העונשים (ג, יד-יט) מסבירים את המציאות המוכרת: נחש זוחל, צער לידה, עבודת אדמה קשה "בְּזֵעַת אַפֶּיךָ", ומוות: "כִּי־עָפָר אַתָּה, וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב". ספרותית, כדאי להראות את משחק המילים "עֲרוּמִּים" (ב, כה) ו"עָרוּם" (ג, א), ואת הקשר אָדָם–אֲדָמָה שחוזר בעונש.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

בראשית פרק ב, פסוקים טו-יז

(טו) וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים, אֶת־הָאָדָם; וַיַּנִּחֵהוּ בְּגַן־עֵדֶן, לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ.

(טז) וַיְצַו ה' אֱלֹהִים, עַל־הָאָדָם לֵאמֹר: מִכֹּל עֵץ־הַגָּן, אָכֹל תֹּאכֵל.

(יז) וּמֵעֵץ, הַדַּעַת טוֹב וָרָע – לֹא תֹאכַל, מִמֶּנּוּ: כִּי, בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ – מוֹת תָּמוּת.

בראשית פרק ג, פסוקים א-יג

(א) וְהַנָּחָשׁ, הָיָה עָרוּם, מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים; וַיֹּאמֶר, אֶל־הָאִשָּׁה, אַף כִּי־אָמַר אֱלֹהִים, לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן.

(ב) וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה, אֶל־הַנָּחָשׁ: מִפְּרִי עֵץ־הַגָּן, נֹאכֵל.

(ג) וּמִפְּרִי הָעֵץ, אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגָּן – אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ, וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ: פֶּן־תְּמֻתוּן.

(ד) וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ, אֶל־הָאִשָּׁה: לֹא־מוֹת, תְּמֻתוּן.

(ה) כִּי, יֹדֵעַ אֱלֹהִים, כִּי בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ, וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם; וִהְיִיתֶם, כֵּאלֹהִים, יֹדְעֵי, טוֹב וָרָע.

(ו) וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם, וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל, וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ, וַתֹּאכַל; וַתִּתֵּן גַּם־לְאִישָׁהּ עִמָּהּ, וַיֹּאכַל.

(ז) וַתִּפָּקַחְנָה, עֵינֵי שְׁנֵיהֶם, וַיֵּדְעוּ, כִּי עֵירֻמִּם הֵם; וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה, וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת.

(ח) וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל ה' אֱלֹהִים, מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן – לְרוּחַ הַיּוֹם; וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ, מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים, בְּתוֹךְ, עֵץ הַגָּן.

(ט) וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים, אֶל־הָאָדָם; וַיֹּאמֶר לוֹ, אַיֶּכָּה.

(י) וַיֹּאמֶר, אֶת־קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַגָּן; וָאִירָא כִּי־עֵירֹם אָנֹכִי, וָאֵחָבֵא.

(יא) וַיֹּאמֶר – מִי הִגִּיד לְךָ, כִּי עֵירֹם אָתָּה; הֲמִן־הָעֵץ, אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל־מִמֶּנּוּ – אָכָלְתָּ.

(יב) וַיֹּאמֶר, הָאָדָם: הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי, הִוא נָתְנָה־לִּי מִן־הָעֵץ וָאֹכֵל.

(יג) וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לָאִשָּׁה, מַה־זֹּאת עָשִׂית; וַתֹּאמֶר, הָאִשָּׁה, הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי, וָאֹכֵל.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וְעֵץ, הַדַּעַת טוֹב וָרָע" (בראשית ב, ט)

💭 **מפרשים:** רמב"ן: לפני החטא האדם פעל כמו השמים, לפי טבעו; פרי העץ "הָיָה מוֹלִיד הָרָצוֹן וְהַחֵפֶץ, שֶׁיִּבְחֲרוּ אוֹכְלָיו בְּדָבָר אוֹ בְּהֶפְכּוֹ, לְטוֹב אוֹ לְרַע".

📜 **כתוב:** "וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה" (בראשית ג, ו)

💭 **מפרשים:** רש"י: "רָאֲתָה דְּבָרָיו שֶׁל נָחָשׁ וְהֶנְאוּ לָהּ וְהֶאֱמִינַתּוּ"; הראייה היא כבר פרשנות של דברי הנחש.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: ידיעה שאין ממנה חזרה (5 דקות)
2. קריאה: הציווי (ב, טז-יז) מול דברי הנחש והאישה (ג, א-ה), טבלת שינויים (10 דקות)
3. ניתוח ג, ו: שלושה מבטים ורצף הפעלים (6 דקות)
4. קריאה בתפקידים: ג, ח-יג (מספר, ה', האדם, האישה) ושאלת "אַיֶּכָּה" (9 דקות)
5. כתוב / מפרשים: הרמב"ן על עץ הדעת (8 דקות)
6. דיון: אחריות אישית, וכרטיס יציאה (7 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה בדיוק ציווה ה' (ב, טז-יז)? אילו שינויים הכניסו בו הנחש והאישה?
2. במי מאשים האדם, ובמי מאשימה האישה (ג, יב-יג)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. למה שואל ה' "אַיֶּכָּה" אם הוא יודע איפה האדם?
2. לפי הרמב"ן, מה השתנה באדם אחרי האכילה? האם זו ירידה או עלייה?

הערכה (מה דעתי?)

1. "הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי": איפה אתם רואים היום את הנטייה להעביר אחריות? מה המחיר שלה?
2. האם עדיף עולם בלי בחירה ובלי חטא? נמקו.

🏁 סיכום השיעור

הסיפור מסביר את המצב האנושי: ידיעה ובחירה, בושה ואחריות, עבודה ומוות. השאלה "אַיֶּכָּה" פונה לכל קורא: לא איפה אתה נמצא, אלא איפה אתה עומד מול מעשיך.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד משלים על פתק: "אילו הייתי במקום האדם כשנשאל 'אַיֶּכָּה', הייתי עונה..."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: שלבי הפיתוי, משחקי המילים (עֲרוּמִּים / עָרוּם) והאשמה ההדדית.
- השוואה לספרות המזרח הקדום ברמה עובדתית (מוטיבים של גן, נחש ואובדן חיי נצח), כרקע ולא כמקור.
- דיון ערכי פתוח: בחירה, אחריות אישית והטלת אשמה על אחרים.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- ספורנו (ג, ו) על "גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ": "נִפְתָּה לִבּוֹ לִדְבָרֶיהָ מִפְּנֵי שֶׁהָיָה אִישָׁהּ".
- פירוש הרמב"ן שבשיעור (לפני החטא פעל האדם לפי טבעו, ופרי העץ מוליד "הָרָצוֹן וְהַחֵפֶץ") כבסיס לעיון בבחירה החופשית.
- אמונה ומידות: תשובה ולקיחת אחריות ("אַיֶּכָּה" כהזמנה לתשובה); גבולות כחלק מחיים של אמונה.

💡 הערות למורה

מומלץ לא לפתוח בדיון על "אשמת האישה": הטקסט מראה שכל הדמויות מעבירות אחריות. בחמ"ד אפשר להוסיף את דרשת חז"ל על "וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ" (סייג שהפך לפתח לחטא, בראשית רבה יט); לא ציטטנו אותה כאן. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

טבלת השוואה בין הציווי לדברי הנחש והאישה, ניתוח ג, ו, "אַיֶּכָּה", הרמב"ן, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- בראשית ב (מכון ממרא)
- בראשית ג (מכון ממרא)
- רמב"ן על בראשית ב, ט (ספריא)
- רש"י על בראשית ג, ו (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: גן עדן והחטא: "ויפקחו עיני שניהם"

1. ה׳: "מִכֹּל עֵץ־הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל", רק מעץ הדעת לא, "כִּי בְּיוֹם אֲכָלְךָ... מוֹת תָּמוּת". הנחש: "לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן": מגזים, כאילו הכול אסור. האישה: מתקנת, אבל מוסיפה "וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ" ואומרת "פֶּן־תְּמֻתוּן". הנחש: "לֹא־מוֹת תְּמֻתוּן", "וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים": מכחיש את העונש ומבטיח רווח.
2. "טוֹב... לְמַאֲכָל", "תַּאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם", "וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל". רצף הפעלים "וַתִּקַּח... וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן... וַיֹּאכַל" מראה החלטה מהירה, בלי עצירה.
3. כן ולא: העיניים נפקחו, אבל הם ראו "כִּי עֵירֻמִּם הֵם": בושה ופגיעות, לא היות "כאלוהים".
4. השאלה היא הזמנה להודות ולשוחח, לא שאלה על מקום. האדם עונה שפחד כי הוא עירום, ומאשים את האישה, וברמז גם את ה׳: "הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי".
5. הפרי "היה מוליד הרצון והחפץ": יכולת לבחור בדבר או בהפכו, לטוב או לרע. לפני כן האדם פעל לפי טבעו, כמו השמים. כך החטא הוא גם ירידה וגם לידת הבחירה החופשית; לקבל כל עמדה מנומקת.
6. הנחש "עָרוּם" (ערמומי) והם "עֲרוּמִּים" (בלי בגדים); אחרי החטא "עֵירֻמִּם": התמימות הפכה לבושה. האדם נלקח מן האדמה ושב אליה: "כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב".
7. עונשים: הנחש זוחל ואוכל עפר; האישה: צער הריון ולידה; האדם: "בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם" ומוות. כל אחד מסביר עובדה במציאות. הרמב"ן: האדם נעשה בעל רצון ובחירה, וזה המצב האנושי. ניקוד מוצע: 3 עונשים × 4, רמב"ן 4, ניסוח ומסקנה 4.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן ואבן עזרא מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי בראשית (פרקים א-יא ותולדות האבות) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי והשוואה לספרות המזרח הקדום); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.